

ФОРМУВАННЯ ІЄРАРХІЇ «ВОЖДИЗМУ» В РАДЯНСЬКІЙ ЦІННІСНО-СВІТОГЛЯДНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ 1920-1930-х рр.

У статті проаналізовано формування ієрархії вождизму в радянській ціннісно-світоглядній системі України в 1920-1930-х рр. Визначено місце образу В. Леніна в шкалі тоталітарних цінностей, процес його сакралізації більшовицькою пропагандою протягом означеного періоду. Розглянуто політологічний зміст проблеми вождизму.

В Україні з приходом до влади більшовиків радянська пропаганда почала формувати систему ціннісних стереотипів культу вождів і комуністичних лідерів, на рівні масової свідомості поширювати певні кліше, які б виконували регулятивні та ідеологічні функції, закріплювали радянські канони «поклоніння» сакральним особам більшовицької владної піраміди.

По смерті В. Леніна почалася його пряма сакралізація. Відбувалося масштабне тиражування праць класиків марксизму-ленінізму, іменами партійних радянських керівників називалися наукові установи, будинки відпочинку, підприємства і заводи, окремі колективи тощо.

Ключові слова: вождизм, ціннісні стереотипи, лідери більшовизму, радянські керівники, марксизм-ленінізм, В. Ленін.

З перших днів утвердження радянської влади в Україні більшовицька пропагандистська машина створювала та поширювала культ «вождів» – мудрих керманичів більшовицького режиму. Ще задовго до встановлення культу особи Сталіна почала формуватися ієрархія партійної номенклатури, яка засобами радянської пропаганди сакралізувалася, оточувалася ореолом святості, величі, мудрості. Характерною рисою країн імперського типу є поширена бюрократична верства – чисельна і привілейована, – що стоїть над суспільством і паразитує за його рахунок. На вершині даної адміністративної піраміди знаходиться «обожнюваний верховний володар» – імператор чи «вождь народів» [3, с. 50]. Радянська держава, як країна неоімперського характеру, формувала свою піраміду сакральних правителів, які мали уособлювати велич радянської системи, правильність обраного курсу.

Події останніх років актуалізують проблему вождизму в Україні, «ленінопад», що супроводжує політичні трансформації нашої держави, дискусії суспільства з цього приводу вимагають поглибленого аналізу формування культу Леніна та інших керманичів радянської системи в УСРР-УРСР в період 1920-1930-х рр. Вождизм, як суто типове російське явище, породжене особливостями розвитку російської державності та суспільства, в свій час був привнесений в українські реалії у формі монархії, а потім нав'язаний у вигляді радянської сакральної піраміди. Про обожнення верховного володаря, потребу «сильної руки», авторитетного правителя в історії російського народу написано достатньо багато, в тому числі російськими дослідниками та публіцистами. Цю потребу засвідчують і процеси відновлення культу Сталіна-Леніна та формування культу Президента в сучасній державній практиці Російської Федерації. «Зеркало недели» повідомляє, що в Росії стартував проект Комуністичної партії «Селфі з Леніним», учасників якого закликають сфотографуватися на тлі пам'ятника Леніну. На думку організаторів конкурсу, це стане «дешевим і ефективним способом популяризації іміджу лідера пролетаріату в світі серед молоді», а також покаже реальний стан пам'ятників по всій країні, яких налічується близько 6 тис. Переможцям у якості призів обіцяють планшети із закачаним на них 45-томним зібранням творів В. Леніна. Навіть окремі росіяни розцінюють це як кампанію «зведення в культ тирана», відновлення культу Леніна [5].

На фоні зміцнення системи вождизму в Російській Федерації український народ активно позбувається пам'яток тоталітаризму. Якщо на момент розпаду СРСР в Україні

було понад 5500 пам'ятників Леніну, то на кінець 2014 р. залишилося понад 1700. Окремі законодавчі акти про демонтаж пам'ятників та пам'ятних знаків особам, причетним до масових репресій в Україні, приймалися ще протягом попередніх років, однак масовий «ленінопад» розпочався під час Революції Гідності знесенням пам'ятника Леніну в Києві 8 грудня 2013 р. За словами українського історика В. В'ятровича, пам'ятники епохи тоталітаризму рідко ліквідують законним шляхом. «В основному це відбувається стихійно, в революційний час. Так у 1989-1990-і в Східній Європі і в Західній Україні» [4]. Отже, Україна поповнила ряди європейських держав, котрі в свій час позбувалися нав'язаного радянським режимом культу вождизму.

Питання вождизму в політичному житті більшою мірою є предметом дослідження політологів. В історичних студіях окремі аспекти цього питання висвітлюються в розрізі проблеми «культу особи Сталіна», становлення системи тоталітаризму в Україні. Метою даної статті є аналіз формування ієрархії вождизму в радянській ціннісно-світоглядній системі України в 1920-1930-х рр., визначення місця В. Леніна в шкалі тоталітарних цінностей, процес його сакралізації більшовицькою пропагандою протягом означеного періоду.

Під вождизмом розуміють тип владних відносин, заснований на особистій відданості персоні, якій належить верховна влада, а також політику, направлену на затвердження однієї людини в ролі незаперечного лідера. Вождизм типовий для традиційних і квазітрадиційних, ідеологізованих, теократичних, жорстко централізованих, нединамічних, авторитарних і тоталітарних суспільств та існує у вигляді ієрархії владних установ корпоративного характеру. Відзначається розвинутою системою неюридичних регуляторів поведінки і стійкістю закріплених соціальних ролей, ототожнює суспільство з державою, розглядаючи його як засіб реалізації певної ідеї, символом якої є вождь. Нормативи політичної поведінки створюються ієрархією ідеологічних авторитетів, найвищим з яких є рішення вождя (в радянському випадку – пленумів ЦК Політбюро). Характерна риса вождизму – ірраціональність сприйняття політичних відносин носіями буденної свідомості (використання етнокультурних стереотипів і харизматизація вождя). Після смерті вождь канонізується, а послідовники діють його ім'ям [6; 7]. Вождизм розвивається на основі експлуатації однієї з найбільш архаїчних форм свідомості в стереотипну структуру ціннісних орієнтирів суспільства, інтериоризовану (внутрішньо засвоєну через зовнішні соціальні фактори) на особистісному і колективному рівнях, близьких до підсвідомого. Структура вождизму включає три елементи, на яких будується його ідеологія: 1) поділ всіх індивідів суспільства за принципом бінарної опозиції «ми – вони»; 2) установка щодо влади за принципом «хто не з нами – той проти нас»; 3) переважне право на владу від народження («благородне» чи «пролетарське» походження). Будучи інтериоризованим особистістю як система ціннісних орієнтирів, даний архетип визначає характер можливих інтерпретацій пануючої ідеології на рівні побутової політичної свідомості [7].

Вождизм супроводжував тоталітарні суспільства XX ст. з різною ідеологією і політичною організацією. У Третьому Рейху «Великим вождем імперії» називали Гітлера, а частіше просто вождем (фюрером). В Італії з 1922 по 1945 рр. також був поширений принцип вождизму, а Муссоліні іменували вождем (дуче). Марксизм-ленінізм, покладений в основу ідеологічної основи радянської влади, в теорії відкидав вождизм, обмежуючи «роль особистості в історії» та пропагуючи принцип рівності. Однак окремі вчені вважають вождизм природним наслідком ленінізму. Після більшовицького перевороту 1917 р. в Радянській Росії, а згодом у СРСР, стали вживатися в множині й однині титули «вожді революції» і просто «вожді» стосовно В.І. Леніна, Л.Д. Троцького, Г.Є. Зінов'єва (останніх, зокрема, іменували «вождем Червоної армії» та «вождем Комінтерну»). Після відсторонення від влади Троцького до 1929 р. стосовно лідерів партії було поширено множинний вираз «вожді партії», а також схожі титули в однині (наприклад, С.М. Кіров – «ленінградський вождь», С.В. Косіор – «вождь України»). Після встановлення єдиновладдя

І.В. Сталіна ці вирази практично зникли, оскільки в класичному вождистському суспільстві вождь має бути один. У період культу особи набули поширення титули «Великий вождь», «Великий вождь і вчитель» [1].

Якщо для російського суспільства обожнення верхового правителя було типовим стереотипом свідомості, то в Україні більшовицькій пропагандистській машині довелося формувати систему ціннісних стереотипів культу вождів, на рівні масової свідомості поширювати певні кліше, які б виконували регулятивні та ідеологічні функції, закріплювали радянські канони «поклоніння» сакральним особам більшовицької владної піраміди. До того ж, на початковому етапі партійні керівники України визначалися з принципом популяризації лідерів і будівників радвлади в УСРР, структурою вождизму на місцях тощо. Цікавим у цьому аспекті є записка Секретаря ЦК КП(б)У Е. Косіора до редакції «Комуніст» та членів Політбюро і Президії ЦКК від 15.XII. 1924 р., де давалися вказівки щодо розуміння та інтерпретації вождизму. Так, у ювілейному номері «Комуніста» було вміщено портрети В.Я. Чубаря (голови Ради Народних Комісарів УСРР), Г.І. Петровського (голови ВУЦВК), Е.Й. Квірінга (першого секретаря ЦК КП(б)У) під заголовком «Вожді Радянської України». Коментуючи цей матеріал, Е. Квірінг зазначав: «Перш за все, не потрібна така персоніфікація вождизму, а потім виникає ряд питань: чому тільки три вожді, чому, саме, три названих товариші, а не якась інша комбінація. Якщо вже вміщувати портрети окремих товаришів, то краще це зробити з написами: Пред. ВУЦВК, Предраднарком і т. д. А під заголовком «Вожді» (краще російською: керівники), але чи потрібно Політбюро чи През. ВУЦВК, Раднарком чи більш широку комбінацію старих керівників Української організації» [12, арк. 62].

Відразу по смерті В. Леніна почалася його пряма сакралізація. Як відзначив дослідник Пол Джонсон, похорони Леніна стали першим кроком Сталіна до відновлення в житті росіян обожнення, якого їм бракувало після знищення трону і церкви [2, с. 307]. Далі потужною системою пропаганди дана практика обожнення почала нав'язуватися українцям. З іншого боку, під вивіскою атеїзму формувалася язичницька неорелігія у формі більшовизму, зі своїми вождями, сакралізованими верховними правителями, мощами, святинами, місцями для поклоніння, ритуалами та священним письмом.

Одночасно відбувалося масштабне тиражування праць класиків марксизму-ленінізму, іменами партійних радянських керівників називалися наукові установи, будинки відпочинку, підприємства і заводи, окремі колективи тощо. Так, у Харкові протягом 1922-1932 рр. діяв Комуністичний університет ім. Артема, названий на честь російського революціонера, радянського діяча Ф.А. Сергєєва, відомого під псевдонімом Артем (загинув 1921 р.). В Артемівському окрузі функціонував Палац ім. тов. Леніна [15, арк. 6]. Цікаво, що імена радянських керівників окремим установам присвоювали не лише посмертно, нерідко організації називали іменами діючих лідерів партійного радянського апарату. Наприклад, при Центральній Лікувальній Комісії, що обслуговувала партійну номенклатуру, існував санаторій ім. тов. Чубаря [19, арк. 19]. У Прилуках діяв Житловий кооператив ім. т. Петровського. Показово, що на загальних зборах кооперативу з нагоди дня 1 травня та відкриття червоного кутка в 1928 р. почесними членами до президії було обрано тт. Петровського, Кагановича, Чубаря, Буценко. Крім пафосно-ідеологічних лозунгів на підтримку радянської влади, на засіданні окремо слухали питання про надіслання привітання членам почесної президії [15, арк. 31], що мало засвідчувати живий зв'язок партійної еліти і народних мас, формувати уявлення про реальну присутність радянських керівників у повсякденному житті громадян.

Візуалізувати образи вождів в Україні мали портрети та плакати з їх зображенням. Ще в умовах гострої військової боротьби за владу в Україні 1920 р. ЦК КП(б) замовляв портрети партійних лідерів і керівників. Характерно, що список цих осіб був достатньо обширний, а замовлення робилося одиничними примірниками. Так, у 1920 р. серед замовлених «Всевидагу» УСРР портретів були наступні: Ленін, Маркс, Люксембург,

Троцький, Луначарський, Каменєв, Калінін, Свердлов, Лібкнехт, Зінов'єв, Радек, Володарський, Герцен, Достоевський [9, арк. 119-121]. Пізніше коло більшовицьких лідерів дещо звузилося, до них додалися безпосередні керівники УСРР, а наклади замовлень їх портретів зросли до десятків тисяч екземплярів. Державні видавництва досить часто друкували портрети радянських вождів. Так, по Державному видавництву України лише в серпні 1924 р. вийшли з друку портрети: Троцького (10 тис. екземп., 40 тис. відбитків), Леніна (плакат – 25 тис. екз., 50 тис. відб.; портрет в ріст – 5 тис. екз., 20 тис. відб.), Маркса (7 тис. екз., 7 тис. відб.), Лібкнехта (3 тис. екз., 3 тис. відб.), Люксембург (3 тис. екз., 3 тис. відб.); також вийшло по 6575 екз. та 6575 відб. мальованих портретів Маркса, Лібкнехта, Петровського [11, арк. 46-47]. У жовтні того ж року було видруковано портрети Чубаря (10 тис. екз.), Петровського (3 тис.), Троцького (6 тис.), фотопортрет Леніна (10 тис.) та його портрет на весь зріст (9,5 тис.) [11, арк. 75].

Терміни «марксистський», «ленінський» почали означати передовий, прогресивний, витримано-радянський або загалом правильний з радянської точки зору («марксистські сили», «марксистська лінія», «ленінський курс» тощо). Практично всі офіційні матеріали радянських органів влади інструктивного, циркулярного характеру містили посилання на цитати, позицію або практичну роботу радянських вождів, у першу чергу В. Леніна. Наприклад, у матеріалах стосовно завдань окружної преси у зв'язку з районуванням в 1925 р. робилися прямі посилання на практику та вказівки Ілліча при організації першої загальнополітичної газети «Іскра» [13, арк. 18]. У доповідній записці правління Держстраху з приводу реорганізації страхової справи в 1929 р. так само посилалися на установки Леніна в підписаних ним перших декретах щодо організації страхової і превентивно-репресивної охорони [16, арк. 26].

Крім системи політосвіти, що мала давати мінімум політичних знань про радянську державу, політичний устрій тощо, формувалася спеціалізована система освіти, яка включала марксистсько-ленінські семінари для партактиву, гуртки, Інститут Марксизму для підготовки кадрів українських марксистів. Відбувався постійний пошук моделі марксистсько-ленінської освіти та пропаганди (в силу невідомості її окремих форм), даний напрямок роботи посилювався по мірі зміцнення тоталітаризму. Так у резолюції Президії Інституту педагогіки на рецензування навчальних підручників і програм у 1930 р. окремо робився наголос на важливості виховання марксистсько-ленінського світогляду через поглиблення в програмовому матеріалі висвітлення ролі партії і Леніна в різних процесах радянського будівництва [17, арк. 54-62].

З перших років існування радянської влади в Україні складалася практика вшанування теоретиків і практиків марксистської теорії, представників матеріалістичної філософії, котрі стояли біля витоків комунізму. Таку кампанію, зокрема, було проведено 1922 р. Так, ЦК КП(б)У пропонував усім губкомам КПУ 5 серпня, в день 27-ї річниці смерті Енгельса, на всіх зборах партійних осередків, робітників і в пресі висвітлити його життя, діяльність і значення для світового пролетарського руху [10, арк. 70]. У цей же період радянське керівництво України не оминуло нагоди використати з пропагандистською та політпросвітницькою метою вшанування 50-ої річниці смерті Людвіга Фейєрбаха – німецького філософа-матеріаліста, атеїста, комуніста, лекції якого в свій час слухав Карл Маркс і котрий у пізній період своєї діяльності сам прийняв марксизм [8]. З приводу даної події циркулярне розпорядження Секретаріату ЦК КП(б)У інструктувало всі губкоми КПУ: «Необхідно використати цей ювілей, як один із моментів в роботі поглиблення партпросвіти, з'ясовуючи перед партійними масами роль і значення Фейєрбаха, як мислителя-революціонера, як одного із попередників марксизму» [10, арк. 73]. Початково Центральним Комітетом пропонувалося в день смерті філософа 13 вересня на партійних зборах, відкритих засіданнях марксистських кафедр і гуртків, загальних студентських зборах, у партшколах силами відповідальних робітників, лекторів партшкіл та пропагандистів губкомів провести доповіді на тему «Людвіг Фейєрбах і виникнення

марксизму» [10, арк. 73]. Але через затримку відповідних тез про Л. Фейсрбаха ЦК поклав проведення цих заходів на розсуд місцевих органів протягом вересня місяця в будь-який інший день [10, арк. 74]. У 1925 р. в регіонах з нагоди річниці дня народження В. Леніна преса провела окрему газетну кампанію з популяризації партії і ленінського вчення [13, арк. 55].

Через систему просвітницької роботи агітаційно-політичних органів у суспільстві мала не лише формуватися повага до лідерів революційного руху, а й закріплюватися певна ієрархія вождів, уявлення про єдність марксистсько-ленінської системи, її зв'язок зі світовим марксизмом. Для довершеності цієї піраміди на низовому рівні також відбувалося вибіркове вшанування рядових більшовицьких кадрів. Так, у 1927 р. з нагоди святкування 10-річчя існування УСРР (це «свято» заслуговує окремих коментарів, що не є метою даної статті) пропонувалося вшанувати старих українських більшовиків – організаторів радянської влади на Україні за спеціальним списком, затвердженим Президією ВУЦВК [14, арк. 78].

Одним із пріоритетних напрямків роботи по формуванню культу вождів і популяризації їх поглядів була видавнича діяльність. Масштабне поширення творів Маркса-Енгельса, Леніна та представників партійної номенклатури радянської держави мало створити ціннісно-ідеологічну основу радянської системи. Необхідно було замінити літературу релігійного характеру (Святе писмо, життя святих) творами з теорії марксизму-ленінізму, «священної історії» революційного руху, а замість образів християнських праведників прикладами для наслідування зробити лідерів більшовизму – відданих справі боротьби пролетаріату, «непогрішимо», «мудрих» і головне – знаючих шлях у світле майбутнє.

Ставлячи завдання масового видання творів класиків марксизму-ленінізму та літератури про них, партійне керівництво мало за мету донести дану продукцію до найбільш широкого читацького загалу. Для цього слід було подолати труднощі видавничого, фінансового характеру, зробити дану книжну продукцію максимально дешевою і доступною для трудящих мас. Характерно, що навіть в умовах «катастрофічної ситуації з папером і поліграфічними засобами» в 1920 р. друкувалися праці Маркса і Енгельса (вип. I, II) [9, арк. 48]. У списку видань Всеукраїнського видавництва (89 позицій) серед різнопланової агітаційно-пропагандистської літератури значне місце посідали праці більшовицьких лідерів, теоретиків і практиків комунізму, серед яких: по 6 праць Г. Зінов'єва, В. Леніна, М. Бухаріна; по 2 роботи О. Колонтай, М. Владимірова, Х. Раковського; по 1 публікації О. Шліхтера, Д. Мануїльського, Л. Каменева, Л. Троцького, М. Ярославського, Е. Преображенського, Я. Яковлєва, В. Чубаря [9, арк. 147-148].

Черговий сплеск видання марксистсько-ленінської літератури відбувся 1924 р., поряд з літературою про Леніна друкувалися роботи про Маркса, з марксистської теорії тощо. У списках Держвидаву України видрукувана література навіть розподілялася по відповідних розділах. Так, розділ «Масова література» поділявся на пункти: «Ленінська», «Марксистська популярна і політична», «Радянського будівництва» та ін. [11, арк. 73].

Постановою V конгресу Комінтерну 1924 р. було висунуто завдання видання творів Маркса й Енгельса для окремих країн. Російські видання їх творів виходили протягом 1920-х рр. Цікавою і досить показовою була ситуація з видання українських збірок Маркса-Енгельса. На початку 1930 р. Секретаріат ЦК КП(б)У доручив Державному видавництву України почати видання, крім поодиноких робіт, збірки їх творів. У кінці літа того ж року представники ЦК КП(б)У уклали угоду з Інститутом Маркса й Енгельса в Москві про загальну редакцію і керівництво українським виданням, розмір якого мав скласти 22 томи (мова йшла, в першу чергу, про визначення творів, які мали ввійти до видання). Але справа затягнулася і нове керівництво Інституту висловилося проти видання україномовної багатотомної збірки творів Маркса й Енгельса, запропонувавши обмежитися друком так званого «народного видання» (6-8 томів). З приводу цього Голова Правління Державного

видавництва «Пролетар» зазначав, що таке скорочене видання не звільняє видавництво від завдання Секретаріату ЦК КП(б)У видати можливо повну збірку творів: «Лише таке видання відповідало б не тільки тим завданням, що ставить перед «національними» виданнями постановою Комінтерну, але й тим дійсним вимогам, що вже ставить і де-далі більше ставитиме до видання творів Маркса й Енгельса укр. мовою українська пролетарська громадськість» [18, арк. 1-1зв.]. Крім того, пропонована 6-8-томна збірка не охоплювала навіть тих творів Маркса-Енгельса, що вже були перекладені українською мовою і мали з'явитися найближчим часом; видання 22-25 томів не виключало необхідності випуску і «народного видання». Цю думку видавництво висловило в офіційному листі до Інституту Маркса й Енгельса, указавши, що вже проведено всі підготовчі роботи по формуванню штату перекладачів, редакторів, затверджених ЦК КП(б)У, і правління видавництва готує вислати до Москви свого представника для отримання проспекту і погодження всіх деталей видання [18, арк. 2]. Але у відповідь Державне видавництво «Пролетар» одержало витяг із протоколу засідання дирекції від 6.04-1931 р. з підтвердженням позиції Інституту про випуск українською мовою «народного видання» [18, арк. 1 зв.]. Тому його керівники в котрі клопотали перед ЦК КП(б)У втрутитися в дану справу і позитивно її вирішити.

На нашу думку, дана ситуація достатньо показова. З одного боку, вона свідчить про згортання українізації та посилення русифікації, підтверджує повну залежність українського керівництва в національно-культурних питаннях від Москви. З другого боку, твори класиків марксизму-ленінізму ставали канонічно-освяченою радянською літературою і як релігійна література в умовах Російської імперії була знаряддям русифікації, так і нові «освячені» більшовицьким керівництвом твори мали стати засобом русифікації радянських громадян в Україні. Адже читати їх мусили студенти, науковці, вчителі, а тому російськомовний варіант згодом мав стати ближчим і зрозумілішим.

У циклі марксистсько-ленінських видань особливе, навіть священне, місце відводилося творам В. Леніна та роботам про нього. Як зазначалося вище, видання праць В. Леніна в Україні розпочалося ще з 1920 р., але масштабна сакралізація його постаті почалася після смерті «вождя», з 1924 р. Було започатковано формування бібліотеки Ленінського призову. Цьому процесу особливу увагу приділяло вище партійне керівництво УСРР. Редагуванням Ленінської бібліотеки, зокрема, займався Квірінг, котрий вів переписку з редакціями щодо підготовки до друку конкретних книг, їх змістового наповнення, дозволяючи чи забороняючи друк окремих книжок про Леніна [11, арк. 16, 20, 27, 30, 32].

Стосовно підбору літератури про Леніна робився акцент на принципових моментах висвітлення його діяльності, на уникненні поверховості, формалізму в підборі матеріалу. Показовими, на нашу думку, є самі назви творів про Ілліча, які мали відображати суть праці, а то й виступали своєрідними лозунгами, зрозумілими навіть без перегляду тексту. Наприклад, серед праць про В. Леніна, виданих у 1924 р., були наступні: «Ленин и ленинизм» (Й. Сталіна), «Ленин как марксист» (М. Бухаріна), «Ленин и крестьянство» (Е. Квірінга), «Ленин и неграмотность» (Ердье), «Жизненный путь Ильича» (П. Лепешинського) [11, арк. 26], «Ленін – організатор РКП» (Ярославського), «Ленін – організатор Комінтерну» (його ж), «Ленін – організатор диктатури пролетаріату» (його ж), «Ленін – організатор першої радянської влади» (його ж), «Ленін – теоретик і практик збройного повстання» (його ж), «Ленін, як людина» (Ліліної), «Ленін, як національний тип» (Троцького) [11, арк. 21].

В Україні установку на масштабне вшанування пам'яті В.І. Леніна, популяризацію його творів забезпечувала низка видавництв. Так, у липні 1924 р. голова правління кооперативного видавництва «Пролетар» у доповідній ВУЦВК на ім'я т. Петровського зазначав, що ними видається значна кількість літератури з ленінізму і про Леніна. Лише за останній місяць-півтора видруковано 4 праці Леніна, 3 збірки його робіт та 8 праць про нього. У подальшому намічено серію невеликих Іллічівських брошур з різних питань, що стане «кращою популяризацією ідей Леніна, бо багатотомне зібрання творів Леніна

робітнику досить важко охопити». Хрестоматія Ленінізму, що видається, «стане кращим посібником лекторів і пропагандистів, а також для слухачів Губпартшкіл і Комвузів» [11, арк. 26]. Робився наголос на вартості ленінської літератури, яка залишається не дуже доступною для партійця-середняка і робітника, у зв'язку з чим видавництво клопотало перед ВУЦВК про надання грошової допомоги в сумі 75 тис. руб. «Не дивлячись на те, що всіма видавництвами СРСР випущено величезну кількість брошур і книг Леніна, все таки до робітничого читача вони не дійшли, не могли дійти, оскільки, повторюємо, недоступні йому по ціні», – указувалося в документі [11, арк. 26]. Тут варто зауважити ще й фінансову складову даного процесу. На видання ленінської літератури ЦК СРСР було запропоновано видати суду 145 тис. руб., котру, із-за фінансових проблем скоротили до 93 тис. У силу скрутного матеріально-технічного становища поліграфічних установ України в умовах переходу до непу, суттєвої конкуренції між видавництвами, більшою мобільністю і ефективністю роботи комерційних структур, державні видавництва були зацікавлені в одержанні ленінської суди, у зв'язку з чим між головними видавництвами України, яким було доручено друк ленінських книжок (ДВУ, «Червоний Шлях», «Пролетар»), розгорнулася гостра конкуренція, що супроводжувалася доповідними в ЦК КП(б)У [11, арк. 50].

Досить цікаво в 1924 р. складалася ситуація з перекладом творів В. Леніна на українську мову, що з початком українізації набуло особливої ваги. Згідно постанови Політбюро й Інституту Живої Мови видавництва мали заборону на переклад Леніна до видання соціально-політичного українського словника. З цього приводу заступник видавництва «Червоного шляху» М. Полянський констатував: «Можна перекладати і видавати будь-яку політичну і економічну літературу (марксистську) тільки не Леніна. І по суті такий підхід не правильний: не від словника йде розвиток живої мови а, навпаки, розвиток живої мови дає можливість скласти словник» [11, арк. 33]. Посилаючись на підтримку О. Шумського і на логічність перекладу Леніна паралельно з укладанням словника, М. Полянський клопотав про перегляд даної справи і призначення редколегії для перекладу творів Леніна. «Добавлю також, що укладення словника справа довготривала і обумовив видання Леніна попереднім виданням словника, ми Леніна на українській мові ще довго не побачимо», – констатував автор [11, арк. 33 зв.].

З 1930 р. почався черговий етап масштабної роботи по виданню творів В. Леніна. У кінці цього року Оргбюро ЦК ВКП(б) створило спеціальну комісію для керівництва виданням перекладів 6-томника його творів на іноземні мови і мови народів СРСР. На початок червня 1931 р. проводилася робота з перекладу даних праць на 36 мовах (у тому числі на 13 мовах СРСР). Окремі видання різними мовами планувалося розбити на 12 чи 20 книг. На той час, зокрема, було видано одну з перших книг шеститомника на китайській мові (про революцію 1905-1907 рр.). Також найближчим часом мали вийти переклади українською, грузинською, тюркською та іншими мовами. Протягом двох років дану роботу планували закінчити [18, арк. 3]. Розмах і масштабність даної роботи вражає: твори класиків марксизму мали стати своєрідною священною історією, розтиражованою різними мовами.

В Україні в цей період розпочався процес перекладу та видання творів В. Леніна українською мовою. 20 квітня 1930 р. вийшла постанова Комісії Політбюро в справі видання творів Леніна, що ознаменувало комплексний підхід до цієї роботи. На кінець 1930 р. вийшло три та здано до друку чотири томи [17, арк. 12]. За планом видання Державне видавництво України до 1 січня 1931 р. мало видати 9 томів праць Леніна [17, арк. 4]. Але в силу різних причин цей процес затримувався, серед найбільш вагомих була затримка окремих томів редакторами та брак паперу [17, арк. 12].

Керівництво України приділяло велику увагу цій справі. Про серйозний підхід до якості українського видання говорить лист М. Скрипника до редакторів перекладу творів Леніна. У ньому автор детально аналізує помилки змістового характеру в перекладі 15-го тому, котрі пропустили і перекладач, і редактор, які переклали слово згідно загального

змісту тексту. У листі наголошено на принциповості професійного підходу перекладачів, адже Ленін прекрасно знав російську мову і вживав цілу низку маловідомих слів і поверховий підхід до їх перекладу може спотворювати зміст думки. Тому нарком освіти України радив користуватися «Словарем живого великорусского языка» Даля, а при ускладненнях звертатися особисто до нього [17, арк. 7]. Прихильники політики українізації в Наркоматі освіти та ЦК КП(б)У процес видання марксистської літератури намагалися поставити на українську основу, наголошуючи на реальній відсутності на українському книжковому ринку капітальної літератури українською мовою з марксизму, творів Леніна, Маркса, Енгельса, світової класики тощо. Тому в Постанові Бюро ЦК КП(б)У про видавничу п'ятирічку визнавалося за обов'язкове протягом п'яти років задовольнити основні потреби цих видань [17, арк. 16].

Отже, в Україні протягом перших десятиріч формувалася система ціннісних стереотипів культу вождів, радянських лідерів, складалася ієрархія вождизму. На рівні масової свідомості поширювалися певні кліше, які мали виконувати регулятивні й ідеологічні функції, закріплювати радянські канони «поклоніння» сакральним особам більшовицької владної піраміди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вождизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вождизм>.
2. Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы. Часть первая / Пол Джонсон ; [пер. Владимир Атанасов, Димитр Матев]. – М.: Аноубис, ТОО «ВИЛАД», 1995. – 527 с.
3. Залізник Л.Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. / Леонід Львович Залізник. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 168 с.
4. За останній рік в Україні знесли 500 пам'ятників Леніну. ZN,UA 8 грудня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/za-ostanniy-rik-v-ukrayini-znesli-500-pam-yatnikiv-leninu-158651_.html.
5. Культ тирана: у Росії стартував конкурс селфі з Леніним. ZN,UA 7 август 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/zvedennya-v-kult-tirana-u-rosiyi-startuvav-konkurs-selfi-z-leninim-181014_.html.
6. Олшанский Д.В. Вожди и лидеры. Вождизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/lider6.htm>.
7. Теория лидерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1542050836040/sotsiologiya/teoriya_liderstva#673.
8. Фейербах, Людвиг Андреас [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Фейербах,_Людвиг_Андреас.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 335. – 179 арк.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1447. – 76 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1848. – 81 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1849. – 68 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2011. – 66 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2492. – 145 арк.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2691. – 76 арк.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2949. – 36 арк.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3103. – 67 арк.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4183. – 185 арк.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6232. – 116 арк.

REFERENCES

1. Vozhdizm [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Vozhdizm>.
2. Dzhonson P. Sovremennost'. Mir s dvadtsatykh po devyanostye gody. Chast' pervaya / Pol Dzhonson ; [per. Vladimir Atanasov, Dimitr Matev]. – M.: Anubis, TOO «VILAD», 1995. – 527 s.
3. Zaliznyak L.L. Ukrayina mizh Skhodom i Zakhodom. Pro vytoky i sut' rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny 2014 r. / Leonid L'vovych Zaliznyak. – K.: Vydavets' Oleh Filyuk, 2014. – 168 s.
4. Za ostanniy rik v Ukrayini znesly 500 pam'yatnykiv Leninu. ZN,UA 8 hrudnya 2014 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://dt.ua/UKRAINE/za-ostanniy-rik-v-ukrayini-znesli-500-pam-yatnikiv-leninu-158651_.html.

5. Kul't tyrana: u Rosiyi startuvav konkurs selfi z Leninym. ZN,UA 7 avhust 2015 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://dt.ua/WORLD/zvedennya-v-kult-tirana-u-rosiyi-startuvav-konkurs-selfi-z-leninim-181014_.html.
6. Ol'shanskiy D. V. Vozhdi i lidery. Vozhdizm [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://psyfactor.org/lib/lider6.htm>.
7. Teoriya liderstva [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://pidruchniki.com/1542050836040/sotsiologiya/teoriya_liderstva#673.
8. Feyerbakh, Lyudvig Andreas [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: https://ru.wikipedia.org/wiki/Feyerbakh,_Lyudvig_Andreas.
9. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (dali TsDAHO Ukrayiny). – F. 1. – Op. 20. – Spr. 335. – 179 ark.
10. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1447. – 76 ark.
11. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1848. – 81 ark.
12. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1849. – 68 ark.
13. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2011. – 66 ark.
14. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2492. – 145 ark.
15. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2691. – 76 ark.
16. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2949. – 36 ark.
17. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 3103. – 67 ark.
18. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 4183. – 185 ark.
19. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 6232. – 116 ark.

Тарапон О. Формирование иерархии «вождизма» в советской ценностно-мировоззренческой системе Украины 1920-1930-х гг.

В статье проанализировано формирование иерархии вождизма в советской ценностно-мировоззренческой системе Украины в 1920-1930-х гг. Определено место В. Ленина в шкале тоталитарных ценностей, процесс его сакрализации большевицкой пропагандой на протяжении указанного периода. Рассмотрено политологический смысл проблемы вождизма.

В Украине с приходом к власти большевиков советская пропаганда начала формировать систему ценностных стереотипов культа вождей, коммунистических лидеров, на уровне массового сознания распространять определенные клише, которые должны были исполнять регулятивные и идеологические функции, утверждать советские каноны «поклонения» сакральным личностям большевицкой властной пирамиды.

После смерти В. Ленина началась его прямая сакрализация. Происходило масштабное тиражирование работ классиков марксизма-ленинизма, именами партийных советских руководителей назывались научные учреждения, дома отдыха, предприятия и заводы, отдельные коллективы и т. д.

Ключевые слова: вождизм, ценностные стереотипы, лидеры большевизма, советские руководители, марксизм-ленинизм, В. Ленин.

Tarapon O. The formation of hierarchy of the «leaderism» in Soviet ideological system of value in the Ukraine of 1920-1930's years.

The article analyzes the formation of the Soviet hierarchy leaderism value-ideological system of Ukraine in 1920-1930's years. The place of the image of Lenin in the scale of totalitarian values, the process of sacralization this image in the Bolshevik propaganda for a definite period are defined. Considered political meaning of leaderism.

In Ukraine, the coming to power of the Bolsheviks Soviet propaganda system of value began to form stereotypical cult leaders, communist leaders at the level of mass consciousness distribute certain clichés that would fulfill regulatory and ideological functions, fixed canons of Soviet «worship» sacred persons Bolshevik power pyramid.

After the death of Lenin began his direct sacred. There was a large-scale replication of works of classics of Marxism-Leninism, the names of party leaders called Soviet scientific institutions, rest homes, companies and factories, some collectives and others.

Keywords: leaderism, value stereotypes, leaders of Bolshevism, Soviet leaders, Marxism-Leninism, V. Lenin.

Одержано 25.05.2015